

АЛГОРИТМ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ: ЛІНГВОСИНЕРГЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Молгамова Л. О.

ВСТУП

Когнітивна лінгвістика – це розділ лінгвістики, який досліджує зв'язок між мовою та когнітивними здібностями або розумовими процесами, пов'язаними з засвоєнням, використанням і розумінням мови. Когнітивна лінгвістика досліджує, як мова та мислення взаємодіють, як мова використовується для вираження та надання словам сенсу, як мова обробляється в мозку, як слова та поняття організуються та представляють у свідомості, і як мова використовується для передачі та формування нашого розуміння світу.

Однією з ключових ідей у когнітивній лінгвістиці є те, що мова тісно пов'язана з нашою концептуальною системою, яка є способом організації та розуміння нашого досвіду та світу навколо нас. Згідно з цією точкою зору, наші думки та концепти не відокремлені від мови, а формуються та впливають на мову, яку ми використовуємо.

У галузі лінгвістики концепт є самостійним об'єктом дослідження, оскільки лінгвістика має на меті всебічне дослідження мови. Концепти використовуються в лінгвістиці для пояснення різних мовних явищ шляхом дослідження основних психічних процесів. Як фундаментальна одиниця ментального образу світу, концепт є центральним і дуже обговорюваним поняттям у сучасній лінгвістиці, яке має різні тлумачення через різноманітні характеристики та особливості¹.

У зарубіжній лінгвістиці термін «концепт» вперше використався мовним філософом Г. Фреге у 1892 році². На думку видатних українських мовознавців, подана автором трикутна структура мовного знака включає назву/значення/об'єкт, концепт/значення та репрезентацію/денотат. На думку автора, значення – це об'єктивна ознака предмета, яка може сприйматися органами чуття, тоді як значення – це сукупність ознак, з яких складається предмет. З іншого боку, уявлення – це унікальний і суб'єктивний образ об'єкта, який є частиною світогляду

¹ Таценко Н. В. Лінгвосинергетичний вектор аналізу концепту: динаміка модусів. *Філологічні трактати*. 2021. Т. 13, № 1. С. 112.

² Slater B. H. Concept and Object in Frege. *Minerva*. 2000. Vol. 4.

індивіда³. Фреге, який перебував під впливом структуралістської парадигми свого часу, відкидав ідею ментальних образів у мовних значеннях і не пов'язував функціонування концепту з індивідуальною когнітивною діяльністю.

З появою когнітивної лінгвістики концепт став фундаментальним поняттям, оскільки є тією ланкою, яка висвітлює механізми індивідуальної когнітивної діяльності. На думку українського лінгвоконцептолога А. Н. Приходько, «вузьке розуміння» концепту як семантичної сутності, що лежить в основі слова, дозволяє аналізувати всі можливі значення концепту в його ширшому розумінні, включаючи нашарування ціннісних конотацій на значення слова. Тому під концептом можна розуміти «будь-який словесний зміст, відзначений певною мірою етнічною специфікою»⁴. Жаботинська С. А. вважає, що значення мовного виразу дорівнюється означуваному ним концепту і є прийнятним для всіх шкіл когнітивної лінгвістики⁵. Ми погоджуємося з думкою Н. В. Таценко, що концепт спонтанно діє в пізнавальній та комунікативній діяльності індивіда і виражається в певному мовленнєвому акті. Таким чином, розуміння концепту вимагає розгляду складної взаємодії внутрішніх і зовнішніх факторів, які стосуються взаємодії індивіда з екстралінгвістичним середовищем і соціокультурною взаємодією.

Як свідчать думки дослідників, хоча поняття «концепт» відкрите для багатьох інтерпретацій, його розуміння передбачає різноманітні когнітивні операції, такі як систематизація, класифікація, категоризація та ідентифікація. Ці операції допомагають висвітлити різні аспекти існування концепту та його репрезентації в мові та мовленні.

У 1990-х роках із появою лінгвоконцептології як самостійної галузі когнітивної лінгвістики напрямок дослідження концептів змістився від семантичного аналізу до концептуального опису концептів та їх мовного вияву⁶. На відміну від семантичного аналізу, який спрямований на встановлення змістової структури слова, а саме його денотативних, сигніфікативних і конотативних значень, концептуальний передбачає

³ Бондаренко Е. В., Мартынюк А. П., Фролова И. Е., Шевченко И. С. *Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка: коллективная монография*. Харків : ХНУ імени В. Н. Каразіна, 2017

⁴ Приходько А. Н. *Концепты и концептосистемы* : монографія. Дніпропетровськ, 2013. С. 20.

⁵ Жаботинская С. А. *Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции)*. *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2013. № 6.

⁶ Селіванова О. О. *Когнітивно-ономасіологічне підґрунтя концептуального моделювання*. *Концепты и контрасты* : монографія / под ред. Н. В. Петлюченко. Одеса : «Гельветика», 2017. С. 21.

конструювання об'єкта у вигляді спрощеної гіпотетичної абстрактної моделі або схеми⁷. Мета цього методу – реконструкція концепту із застосуванням метамов лінгвістичної науки на підставі його репрезентантів у відповідній мові і мовленні. Багатовекторність 'концепту' зумовлює дискусії навколо епістемології метода його лінгвістичного аналізу, оскільки різні підходи до визначення терміну породжують різні напрями його дослідження.

Актуальність наукової розвідки – потреба критичного осмислення методологічних засад різних векторів лінгвістичного аналізу концепту в умовах зміни наукової парадигми, осучаснення термінологічного апарата методичного інструментарію дослідження концепту.

Мета наукової розвідки – аналіз методологічного підґрунтя і методичного інструментарію основних розгалужень сучасної концептології й окреслення наукових перспектив її розвитку у царині лінгвосинергетики.

Досягнення мети потребує вирішення таких завдань: по-перше, проаналізувати, систематизувати і узагальнити існуючі підходи до аналізу концепту з урахуванням різних векторів його дослідження, і порівняти різні методики концептуального аналізу; по-друге, побудувати таку невід'ємну наукову лінгвосинергетичну модель концепту, яка була б здатна пояснити усі його структурно-змістові виміри; по-третє, запропонувати методологічний апарат дослідження, метамова якого спрямує алгоритм комплексної методики аналізу змісту концепту і продемонструє кореляцію різних компонентів лінгвосинергетичної моделі концепту.

1. Методики дослідження концепту

Сучасні парадигми в лінгвістиці – це рамки або підходи, які використовуються для розуміння та вивчення мови. У лінгвістиці існує багато різних сучасних парадигм, і їх можна широко згрупувати в такі категорії, як функціональна, когнітивна та формальна лінгвістика. Ці парадигми часто по-різному підходять до концепції мови та вивчення мови та можуть по-різному наголошувати на різних аспектах мови та її ролі в людському пізнанні та спілкуванні, а отже пропонувати різні підходи до дослідження концепту⁸.

⁷ Селіванова О. О. Когнітивно-ономасіологічне підґрунтя концептуального моделювання. *Концепты и контрасты* : монографія / под ред. Н. В. Петлюченко. Одеса : «Гельветика», 2017. С. 21.

⁸ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008.

Функціональна лінгвістика – це сучасна парадигма, яка розглядає мову як інструмент спілкування та зосереджується на засобах використання мови для передачі значення та виконання соціальних функцій. Дослідники цієї парадигми вивчають структуру та організацію мови з точки зору того, як вона використовується для спілкування та досягнення різних соціальних і комунікативних цілей.

Когнітивна лінгвістика є ще однією сучасною парадигмою, яка розглядає мову як продукт людського пізнання та зосереджується на способах, у які мова відображає та формує наші ментальні уявлення про світ. Дослідники цієї парадигми вивчають психічні процеси та уявлення, пов'язані з використанням мови, а також способи, якими мова впливає на пізнання та на нього впливає.

Формальна лінгвістика – це третя сучасна парадигма, яка розглядає мову як систему правил і зосереджується на формальних властивостях мови та способах її аналізу та опису за допомогою математичних і логічних методів. Дослідники цієї парадигми вивчають структурні та формальні властивості мови та способи, якими ці властивості можна описати й проаналізувати за допомогою формальних методів.

Кожна з цих сучасних парадигм у лінгвістиці наближається до розуміння та вивчення мови.

Аналіз існуючих публікацій з тематики наукового дослідження в межах сучасної антропоцентричної парадигми доводить, що під час дослідження концептів лінгвістика починає послугувати даними не тільки когнітивної лінгвістики, семіотики, лінгвоконцептології, які досліджують мовні засоби репрезентації концептів, а й нейробіології, психології, теорії пізнання, лінгвосинергетики, об'єктом дослідження яких постає людина з когнітивним механізмом кодування і декодування інформації про оточуючий світ, виникають поняття «картина світу», «мовна картина світу», «мовна особистість» (І. Голубовська, Н. Данилюк, А. Загнітко, Ж. Краснобаєва-Чорна, О. Селіванова, Ф. Бацевич, К. Голобородько, Т. Єрошенко, В. Іващенко, Л. Пасик, М. Скаб та ін.).

Наприклад, Мартинюк А. П. поділяє теорію семантичних констеляцій К. Харді і вважає концептом семантичну структуру, яка має корелят в нейронній мережі мозку і яка є частиною семантичної мережі, що організує увесь психічний досвід індивіда – усвідомлений і неусвідомлений, раніше набутий і той, що набувається безпосередньо в акті миттєвої взаємодії з фізичним і соціальним середовищем, найчастіше в акті комунікації⁹.

⁹ Мартинюк А. П. Індивідуальний концепт: природа и метод анализа. *Концепты и контрасты* : монографія / под ред. Н. В. Петлюченко. Одесса : «Гельветика», 2017. С. 41.

Семантична мережа складається із більш дрібних структурних елементів, що включені один в один як частина в ціле за принципом семантичних кластерів із загальним ядром¹⁰. Семантична мережа організовує когнітивний досвід (онтологічні і аксіологічні знання), перцептивно-афективний досвід (відчуття, дотики), досвід волевиявлення (мотиви, бажання), поведінковий досвід (патерни поведінки) індивіда. Процес реалізації концепту відбувається таким чином. Кожне нейронне збудження має корелят в семантичній мережі і активує певну семантичну структуру – концепт. Нейронні процеси формуються протягом життя індивідуума під впливом ендоконтексту (внутрішній досвід) та екзоконтексту (зовнішнє середовище).

Відповідно до теорії пізнання Мартинюк А. П. виділяє чотири підходи тлумачення суті концепту: об'єктивістський підхід, суб'єктивістський підхід, емпіричний підхід, діяльнісний підхід. Залежно від цього будуть відрізнятися мета та завдання дослідження концепту, що, свою чергу, зумовлює вибір методів концептуального аналізу. Розглянемо цю методологію дослідження концепту за Мартинюк А. П. більш детально як найбільш узагальнюючу.

1. **Об'єктивістська** методологічна платформа реалізує філософський погляд, згідно з яким індивідуум сприймає дійсність за допомогою органів чуття й відображає суть речей у ментальних репрезентаціях (концептах). В рамках цієї методології концептом вважається ментальна репрезентація дійсності, одиниця ментальних і психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відбиває знання та досвід людини, й оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, усієї картини світу, відбитої в людській психіці¹¹.

Таким чином, сама суть тлумачення концепту передбачає *семантико-когнітивний підхід до аналізу концепту*. Методичний інструментарій концептуального аналізу в межах цього підходу передбачає використання *ономасіологічного аналізу* з метою виявлення різнорівневих засобів реалізації концепту. Також доцільно використання *семасіологічного аналізу*, ієрархічні етапи якого включають *компонентний аналіз*, результати якого фіксують у термінах диференційних сем; *дефінітивний аналіз*, що здійснюється на основі лексикографічних джерел і спрямований на знаходження семантично близьких одиниць у дефініціях мовних форм у термінах слів-ідентифікаторів; *когнітивний*

¹⁰ Мартинюк А. П. Індивідуальний концепт: природа и метод анализа. *Концепты и контрасты* : монографія / под ред. Н. В. Петлюченко. Одесса : «Гельветика», 2017. С. 41.

¹¹ Ibid. С. 82.

аналіз, що полягає у пошуку структур знання, які стоять за мовною формою, знаходження екстенціоналів форм і тих повсякденних знань, які входять у семантику форм і/або асоціативно пов'язані з тілом відповідних знаків та можуть бути встановлені завдяки механізмам інференції; *концептуальний аналіз*, який здійснюється як узагальнення результатів аналізу когнітивного і являє собою узагальнення і висновки з усіх попередніх етапів. Результат концептуального аналізу – у вигляді моделей концептів за методикою фреймового моделювання¹².

2. **Суб'єктивістська** теорія пізнання реалізує філософський підхід, згідно з яким людина сприймає дійсність за допомогою органів чуття, проте не здатна проникнути в суть речей, оскільки ці речі ніяк не визначають способи взаємодії людини з ними та їх розуміння. В рамках цієї методології концепт втілює не властивості об'єкта загалом, а уявлення суб'єкта пізнання (індивіда) про властивості об'єкта (позначуваного концептом), які формуються в процесі життєдіяльності під впливом соціокультурного досвіду.

Таким чином, сама суть тлумачення концепту передбачає *філософсько-культурологічний, лінгвокультурний та когнітивно-поетологічний підходи до аналізу концепту*. Згідно з філософсько-культурологічним підходом концептом вважається згущення культури у свідомості людини; смисл, що породжується індивідом в історичних рамках певної культурної традиції, проте відбиває ество творця (індивіда), а не онтологію дійсності. Методичний інструментарій концептуального аналізу в межах цього підходу передбачає використання *етимологічно-історичного аналізу*, що висвітлює першооснову концептів культури, так званий констант. Прихильники лінгвокультурного підходу (А. М. Приходько) вважають концептом умовну ментальну одиницю, спрямовану на вивчення мови, свідомості та культури, де свідомість – місце перебування концепту, культура його детермінує, мова/мовлення – сфери, де концепт набуває опредметнення. Методичний інструментарій концептуального аналізу в межах цього підходу передбачає використання *ономасіологічного аналізу*, що полягає у виявленні мовних засобів, які активують досліджуваний концепт, в описуванні максимально повно семантики цих одиниць, моделюванні змісту концепту і визначенні місця концепту у національній картині світу. Методика проведення ономасіологічного аналізу включають етапи *дефінітивного, контекстуального, етимологічного аналізу, вивчення*

¹² Мартынюк А. П. Индивидуальный концепт: природа и метод анализа. *Концепты и контрасты* : монография / под ред. Н. В. Петлюченко. Одесса : «Гельветика», 2017. С. 82.

паремій та афоризмів, експеримент (інтерв'ю, анкетування)¹³. Представники когнітивно-поетологічного підходу (М. Н. Freeman, R. Tsur, О. П. Воробйова) досліджують специфічний тип концепту – словесний поетичний образ – лінгвокогнітивний ментаконструктор, що відбиває світобачення автора художнього тексту. Методичний інструментарій концептуального аналізу в межах цього підходу передбачає *реконструювання концепту* у трьох структурних площин образу: універсально-сміслової, узагальнено-змістової, оцінно-образної, які співвідносяться з універсальним архетипним, конвенційним лінгвокультурним, індивідуальним знанням.

3. **Емпірична** методологія приймає постулати об'єктивізму про реальність об'єктів об'єктивного світу, що існує незалежно від суб'єкта, те, що самі ці об'єкти визначають способи взаємодії з ними та їх розуміння. Також приймає суб'єктивістські уявлення про індивідуальність значення, обумовленість значення сенсомоторним досвідом людини. В межах цієї методологічної платформи концепт – продукт тілесного досвіду людини й нейронних структур мозку, що забезпечують цей досвід. Концепт репрезентується ідеалізованою когнітивною моделлю, що структурують когнітивний простір індивіда.

Ця методологічна платформа реалізує *експерієнціальний підхід* до дослідження концепту (G. Fauconnier, Ch. Fillmore, R. Jackendoff, M. Johnson, R. Langacker, G. Lakoff, L. Talmy). Методичний інструментарій концептуального аналізу в межах цього підходу передбачає *метод структурування концептуальних просторів за допомогою когнітивних моделей*. Структура знань виступає фоном для профілювання концептів, втілюється в поняттях домен і фрейм¹⁴.

4. **Діяльнісна** методологія пояснює, що набуття знань залежить як від того, що відбувається всередині тілесної оболонки організму людини під впливом зовнішнього середовища, так і під час взаємодії з іншими людьми: в ситуації дискурсивної взаємодії відбувається перехід із біологічної сфери в соціальну, суб'єкт реалізує можливість назвати і описати свої уявлення про об'єкт пізнання. Концепт – динамічна одиниця психічних ресурсів людини, що виникає в процесі наділення мовної форми значущістю (тобто здатністю забезпечувати орієнтацію в життєвому просторі) у ситуації дискурсивної взаємодії індивідів і є втіленням їх індивідуального досвіду, сформованого в рамках певної лінгвокультури.

¹³ Мартынюк А. П. Индивидуальный концепт: природа и метод анализа. *Концепты и контрасты* : монография / под ред. Н. В. Петлюченко. Одесса : «Гельветика», 2017. С. 83.

¹⁴ Ibid. С. 84.

В межах діяльнісної методології реалізується *когнітивно-дискурсивний підхід* до дослідження концепту (О. І. Морозова, А. П. Мартинюк). Методичний інструментарій концептуального аналізу в межах цього підходу націлений схопити індивідуальний смисл, що народжується в ситуації спілкування, і передбачає використання *методики когнітивно-дискурсивної інтерпретації*. Це дозволяє виявити пресупозиції суб'єкта дискурсу і вивести інференції стосовно ознак концепту.

Аналізуючи методологічне підґрунтя й методичний інструментарій основних розгалужень сучасної лінгвоконцептології, не можна залишити поза увагою перспективну комплексну методику дослідження концепту С. А. Жаботинської, яка пропонує аналіз за допомогою методики обчислення логічних предикатів з наступним асоціативним експериментом для підтвердження отриманих результатів¹⁵. Методика побудови концептуальних мереж на основі базових фреймів С. А. Жаботинської актуальна, бо узгоджується з основними дисциплінами когнітивної науки і має міждисциплінарну перспективу, необхідну для сучасних лінгвістичних досліджень. На думку дослідниці, базові фрейми мають здатність утворювати концептуальні мережі завдяки різноманітним комбінаціям пропозиціональних схем. Зокрема, дослідниця виокремлює:

- *Предметний фрейм*, в якому одна й та сама сутність (дехто, дещо) характеризується за своїми кількісними, якісними, буттєвими, локативними, темпоральними параметрами, поєднує **буттєві схеми** – квантитативну «X є СТИЛЬКИ-кількість», квалітативну «X є ТАКЕ-якість», локативну «X існує/діє ТАМ / LC-локатив (початок, шлях або місце, кінець)», темпоральну «X існує тоді / ТМ-темпоратив (початок, відрізок або момент часу, кінець)» та схему способу буття «X існує так-СПОСІБ».

- *Акціональний фрейм*, в якому декілька предметів об'єднуються зв'язками та наділяються аргументними ролями, включає **акціональні схеми стану/процесу** “AG-агенс діє», контактної дії “AG-агенс діє на РТ-пацієнс/AF-афектив» та каузації “CR-каузатор здійснює FT-фактивитив». Наведені схеми можуть бути розширені за рахунок аргументних ролей *сирконстант* (різновиди: AT-супровідник, AD-помічник, CG-контрагент, IN-інструмент, MD-медіатив), *стимул* (GL-мета, CS-причина), *передумова* (CD-умова, CS-поступка), *реципієнт* (AD-адресат, BN-бенефактив/ML-малефактив), а також за рахунок локативної та темпоральної схем.

¹⁵ Жаботинская С. А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции). *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2013. № 6.

• *Посесивний фрейм*, в якому ДЕЩО-власник має ДЕЩО-тим, чим володіє, конституюється **посесивними схемами партитивності** “WH-ціле має PR-частину», **інклюзивності** “CR-контейнер має СТ-вміст” / “СТ-вміст має CR-контейнер» та **власності** “OW-власник має OD-власність” / “OD-власність має OW-власника».

• *Ідентифікаційний фрейм*, в якому постійні таксони предметної сутності є темпоральними непостійними таксонами, поєднує **ідентифікаційні схеми персоніфікації** “ID-індивід є PS-персоніфікатор (власна назва)», **класифікації** “ID-індивід / вид є CL-класифікатор: вид / рід» та **характеризації** “ID-індивід є SH-характеризатор».

• *Компаративний фрейм*, який формується зв'язками тотожності, подоби та подібності, поданий **компаративними схемами тотожності / метаморфози** “CV-компаратив є /ніби/ MS-корелят», **подібності / аналогії** “CV-компаратив є ніби AN-корелят» та **подоби / метафори** “CV-компаратив є нібито MT-корелят».

На думку дослідниці, базисні фрейми охоплюють концепти, які відносяться до основних понятійних категорій та можуть утворювати міжфреймову мережу. Вона впорядковує вербалізовану інформацію про предмети, їхні властивості та відносини. Мережа може бути перетворена у геометричну форму сумісну із комп'ютерною графікою, що дозволяє проаналізувати, як структурована інформаційна система мислення, що стоїть за мовними знаками. Цей методологічний апарат дослідження концепту, відомий як *семантика лінгвальних мереж*, повинен осучаснити лінгвоконцептологію і запропонувати алгоритм аналізу змісту концепту¹⁶.

Розглядаючи концепт як інформаційну структуру свідомості, різно-субстратну, певним чином організовану одиницю пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом синергетичної взаємодії психічних функцій свідомості (мислення, відчуттів, почуттів, інтуїції, а також колективного позасвідомого), О. О. Селіванова пропонує свою метамову концептуального аналізу¹⁷. Модель ментально-психонетичного комплексу (МПК), яка відображає інформаційну структуру свідомості як холистичного психофункціонального континууму поєднує пізнавальні функції і колективне позасвідоме. МПК демонструє синергетичну системну природу свідомості, організованої шляхом взаємодії різних

¹⁶ Жаботинская С. А. Наративный мультимедийный концепт: алгоритм анализа (на материале интернет-мемов о COVID-19). *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2020. № 20.

¹⁷ Селіванова О. О. Когнітивно-ономасіологічне підґрунтя концептуального моделювання. *Концепти и контрасты*: монографія / под ред. Н. В. Петлюченко. Одеса: «Гельветика», 2017. С. 22.

функціональних модулів зі знаковими, граматичними, прагматичними ресурсами природної мови, що сприяє переведенню інформації різних типів у мовний формат¹⁸. Ядро МПК – пропозиційні структури, складники – асоціативно-термінальний та оцінно-емотивний компоненти.

На підставі моделі МПК за О. О. Селівановою концептуальний аналіз передбачає такі етапи: опис ядерної пропозиційної частини концепту, характеристику метафоричних корелятивів ядра в асоціативно-термінальній частині, аналіз оцінно-емотивного компоненту, з'ясування зв'язків складників з психічними функціями відчуттів, почуттів, образами та колективним позасвідомим, аналіз прагматичного компонента (використання знаків концепту в дискурсивній діяльності носіїв мови). Цей підхід до дослідження концепту передбачає використання такої методики проведення концептуального аналізу: *пропозиційне моделювання ядра; компонентний, дистрибутивний* (класифікація мовних одиниць і вивчення їх властивостей на основі їх сполучуваності з іншими одиницями), *контекстуально-інтерпретаційний аналіз* найменувань концепту і його складників; *етимологічний і когнітивно-ономасіологічний аналіз* етимонів і сучасних мовних експонентів концепту; *метафоричне моделювання; архетипний аналіз; асоціативний експеримент; дискурсивний аналіз; квантитативний метод*.

Як ми бачимо, різні методологічні погляди на онтологію концепту послуговуються різними методиками дослідження концепту як об'єкта аналізу.

2. Структура концепту – ключ до аналізу

У когнітивній лінгвістиці структура концептів означає спосіб, у який концепти та категорії організовані та представлені у свідомості¹⁹. Одна з ключових ідей у цій галузі полягає в тому, що концепти структуровані в ієрархічний спосіб, із більш загальними категоріями та більш конкретними категоріями, вкладеними в них. Ця ієрархічна структура дозволяє нам упорядковувати та розуміти величезний масив інформації, з якою ми стикаємося у світі.

Наприклад, концепт «тварина» може бути більш загальною категорією, яка включає різні підкатегорії, такі як «савці», «птахи» та «рептилії». Кожну з цих підкатегорій можна далі розділити на більш конкретні категорії, такі як «кішки», «собаки», «орли» та «змії». Ця

¹⁸ Селіванова О. О. Когнітивно-ономасіологічне підгрунтя концептуального моделювання. *Концепти и контрасты* : монографія / под ред. Н. В. Петлюченко. Одеса : «Гельветика», 2017. С. 22.

¹⁹ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. С. 390.

ієрархічна структура дозволяє нам легко орієнтуватися та розуміти зв'язки між різними концептами та категоріями.

Окрім ієрархічної організації, концепти в когнітивній лінгвістиці також вважаються структурованими прототипами, які є найбільш типовими чи репрезентативними членами категорії. Наприклад, концепт «птахи» може бути структурований навколо прототипу типового птаха, такого як малинівка або горобець, при цьому більш незвичайні або нетипові птахи розглядаються як менш репрезентативні для категорії.

Структура концептів у когнітивній лінгвістиці є складним і багатогранним питанням, яке є предметом багатьох досліджень і дискусій. Дослідники в цій галузі використовували різноманітні методи, включаючи корпусну лінгвістику, експериментальну психологію та нейролінгвістику, щоб дослідити способи організації та репрезентації концептів у свідомості. Ці дослідження пролили світло на когнітивні процеси, пов'язані із засвоєнням, використанням і розумінням мови, і зробили внесок у наше розуміння зв'язку між мовою та мисленням.

У лінгвістиці не існує єдиної універсальної моделі концепту, яка б була прийнята всіма вченими в цій галузі. Швидше, існує низка різних моделей і теорій, які були запропоновані для пояснення того, як концепти організовані та представлені у свідомості²⁰.

Впливовими моделями концептів є теорія лексико-семантичного поля, теорія фреймового моделювання, теорія мережевої концептуальної моделі, теорія модусного моделювання концепту, теорія матричної організації концепту.

Вивчення лексичних семантичних полів є фундаментальним аспектом лінгвістики, який має суттєве значення для розуміння формування концепту та концептуального аналізу.

Формування концептів є фундаментальним аспектом людського пізнання, який дозволяє нам розуміти та передавати наш досвід та ідеї. Процес формування концепту тісно пов'язаний із тим, як ми використовуємо мову для вираження наших думок та ідей. У лінгвістиці вивчення лексичних семантичних полів є способом розуміння того, як формуються концепти та як вони представлені в мові. Теорія лексичного семантичного поля припускає, що значення слова тісно пов'язане зі значеннями слів навколо нього, і що ці слова утворюють семантичне поле.

Вивчення лексичних семантичних полів є важливим з кількох причин. По-перше, це дає зрозуміти, як слова та концепти пов'язані, що є важливим для вивчення мови та викладання мови. По-друге, він дає

²⁰ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. С. 392.

уявлення про когнітивні процеси, пов'язані з формуванням концепту та концептуальним аналізом. Нарешті, це забезпечує структуру для розуміння того, як слова змінюються з часом і як різні мови можуть мати різні способи вираження тих самих концептів.

Основні принципи теорії лексичного семантичного поля полягають у тому, що значення слова тісно пов'язане зі значеннями слів навколо нього. Крім того, значення слова не фіксоване, воно динамічне і може змінюватися з часом²¹.

Теорія лексичного семантичного поля надає кілька точок зору для концептуального аналізу, включаючи синонімію, антонімію та гіпонімію. Синонімія означає відношення між словами, які мають однакові або подібні значення. Антонімія означає відношення між словами, які мають протилежне значення. Гіпонімія стосується зв'язку між загальним словом і конкретним словом, де конкретне слово є підтипом загального слова.

Підсумовуючи, теорія лексичного семантичного поля є фундаментальним аспектом лінгвістики, який дає зрозуміти формування та представлення концептів у мові. Це має значні наслідки для розуміння формування концептів і концептуального аналізу, а також забезпечує дослідників і викладачів основою для вивчення зв'язку між словами і поняттями. Вивчення лексичних семантичних полів продовжує залишатися активною сферою дослідження, і його перспективи є цінними для науковців і практиків у різних галузях лінгвістики, когнітивної науки та освіти.

Теорія фреймового структурування концепту – це теорія, яка стверджує, що структура та представлення концепту тісно пов'язані з набором прототипних ознак або атрибутів. Фреймова модель концепту має кілька важливих наслідків для вивчення концептів і мови. По-перше, це дозволяє точніше та повніше зрозуміти структуру понять, що важливо як для вивчення мови, так і для викладання. По-друге, він дає уявлення про когнітивні процеси, пов'язані з представленням концептів, включаючи роль прототипів і спосіб організації інформації. Нарешті, це має наслідки для того, як ми розуміємо вживання мови та як слова змінюються з часом.

Основним принципом фреймової моделі концепту є ідея, що концепти представлені як фрейми або ментальні структури, які містять

²¹ Trier J. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes: Die Geschichte eines sprachlichen Feldes I. Von den Anfängen bis zum Beginn de, 13. Jhdts. Heidelberg : Winter, 1931. URL: <https://www.worldcat.org/title/deutsche-wortschatz-im-sinnbezirk-des-verstandes-die-geschichte-eines-sprachlichen-feldes/oclc/10560682>

набір прототипних ознак або атрибутів²². Ці ознаки активуються, коли використовується слово чи фраза, і дозволяють швидко й ефективно отримувати інформацію, пов'язану з цим концептом. Крім того, модель фрейму передбачає, що фрейми не фіксовані, а динамічні та можуть змінюватися з часом.

Фреймова модель концепту надає кілька точок зору для концептуального аналізу, включаючи ефекти прототипу, активація фрейму та розширення фрейму. Ефекти прототипу стосуються способу розуміння та представлення концепту на основі його найбільш типових чи суттєвих особливостей. Активація фрейму означає спосіб, у який фрейм активується словом або фразою, і як це може вплинути на інтерпретацію цього слова чи фрази. Розширення фрейму стосується способу додавання нових функцій до фрейму або видалення старих, що забезпечує більш динамічне та адаптоване представлення концепту.

Підсумовуючи, фреймова модель концепту є цінною теорією в лінгвістиці, яка дає розуміння структури та представлення концептів у мові. Це має значне значення для вивчення понять і мови, а також є потужним інструментом для розуміння когнітивних процесів, пов'язаних із представленням концептів і використанням мови. Фреймова модель стала ключовим поняттям у когнітивній науці, лінгвістиці та комп'ютерній лінгвістиці та продовжує бути активною областю досліджень.

Мережева концептуальна модель – це теорія в лінгвістиці, яка стверджує, що концепти представлені як взаємопов'язані мережі пов'язаних ідей і досвіду, що дає спосіб зрозуміти, як організовані поняття та як вони пов'язані одне з одним. Також це дає уявлення про когнітивні процеси, пов'язані з представленням концептів, зокрема про те, як інформація організовується та отримується.

Основним принципом мережевої концептуальної моделі є ідея про те, що концепти представлені як взаємопов'язані мережі пов'язаних ідей та досвіду. Це означає, що концепти не є окремими сутностями, а скоріше пов'язані з широким колом взаємопов'язаних концептів²³. Зв'язки між цими поняттями можуть бути як позитивними, так і негативними, представляючи собою такі відносини, як синонімія, антонімія, гіпонімія та меронімія. Ця модель також припускає, що репрезентація концепту розподілена в мозку, а не локалізована.

²² Fillmore Ch. J., Baker C. A. Frames approach to semantic analysis. In B. Heine & H. Narrog (eds.), *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. Oxford : Oxford University Press. 2009.

²³ Жаботинская С. А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции). *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2013. № 6.

Концептуальна модель мережі надає кілька точок зору для концептуального аналізу, включаючи подібність і спорідненість, розповсюджену активацію та ефекти праймінгу. Подібність і спорідненість стосуються ступеня зв'язку двох концептів і того, як цей зв'язок впливає на їх представлення та активацію. Поширення активації означає спосіб, у який активація одного концепту може поширюватися на пов'язані концепти, впливаючи на те, як вони представлені та зрозумілі. Ефекти праймінгу стосуються того, як активація одного концепту може впливати на обробку та представлення наступних концептів, що активуються.

Підсумовуючи, мережева концептуальна модель є цінною теорією в лінгвістиці, яка дає розуміння організації та представлення концептів у мові, і залишається активною сферою досліджень у когнітивній науці, лінгвістиці та комп'ютерній лінгвістиці.

У рамках модусної моделі концепт розглядається як дискретна змістова одиниця свідомості, гештальтна структура, зумовлена ймовірнісною природою світу, який вона відображає/конструює, і багатогранністю функцій забезпечення життєдіяльності людини. У змістовій структурі кожного модусу наявна як когнітивна (опис світу й сутностей, що його «населяють»), так і прагматична (їхнє оцінювання й емотивне переживання) інформація²⁴ Взнявши за основу модусну декомпозицію концепту М. В. Нікітіна та О. І. Морозової, Н. В. Таценко виокремлює раціонально-логічний, образно-ідентифікаційний і організаційний модуси. У взаємодії та збалансованості модуси продукують концепт, що функціонує в дискурсі. До того ж, кожен раз, коли концепт виникає в дискурсі, взаємодія його модусів у когніції є унікальною для кожного індивіда²⁵.

Важливо проаналізувати кожен модус структурування концепту, оскільки кожен модус відображає різні аспекти концепту та допомагає забезпечити більш повне та детальне розуміння.

Раціонально-логічний модус концепту відображає спосіб, у який концепт визначається або розуміється, і аналіз цього модусу може допомогти прояснити значення концепту та відрізнити його від пов'язаних концептів.

Організаційний модус відображає цінності та системи цінностей, які пов'язані з концептом, і аналіз цього модусу може допомогти визначити та зрозуміти культурні, соціальні чи особистісні перспективи, які формують концепт.

²⁴ Таценко Н. В. Лінгвосинергетичний вектор аналізу концепту : динаміка модусів. *Філологічні трактати*. 2021. Т. 13, № 1. С. 115.

²⁵ *Ibid.* С. 116.

Образно-ідентифікаційний модус концепту відображає використання образної мови для опису або розуміння концепту небуквальним способом, і аналіз цього модусу може допомогти ідентифікувати та зрозуміти образні чи творчі його аспекти.

Аналізуючи кожен спосіб структурування концепту, можна отримати більш повне та детальне розуміння концепту та того, як він використовується та розуміється в різних контекстах і різними людьми. Це може бути корисним для різних цілей, таких як дослідження, освіта, комунікація або аналіз культури. Загалом, спосіб структурування концепції є важливим фактором, який слід враховувати, намагаючись зрозуміти концепт. Ретельно враховуючи базову логічну або концептуальну структуру, яка використовується для структурування концептів, можна більш ефективно визначати, розуміти та використовувати концепти в різних контекстах.

Матрична модель репрезентації концептів реалізується шляхом профілювання доменів. Домен – це конкретна область знань або досвіду, яка має власний набір концептів, зв'язків і фреймів, наприклад сфера кохання або сфера війни профілюється різними пов'язаними з цими сферами доменами інших концептів.

Існує багато інших моделей і теорій концептів, які були запропоновані в галузі лінгвістики з метою пошуку синтезу кількох підходів до встановлення ментальних репрезентацій, представлення глобальної картини їхнього функціонування в системі кореляцій, підпорядкованих цілям породження та сприйняття мовленнєвих продуктів²⁶, і цілком імовірно, що дебати та дискусії щодо найкращого способу розуміння структури та представлення концептів у свідомості триватимуть.

3. Лінгвосинергетичний підхід до дослідження концепту

Концепт має багатшарову структуру та охоплює все, що перекликається з його основною структурою та культурним значенням. Це включає його оригінальну форму чи етимологію, стисло історичні особливості, сучасні асоціації, оцінки, конотації тощо, відповідно до багатьох визначень поняття.

Ця перспектива збігається з теорією Н. В. Таценко, яка стверджує, що більш точне розуміння онтології поняття необхідне для побудови комплексного наукового світогляду, що включає досягнення природничих наук. Отже, незаперечна важливість розгляду різних компонентів, які сприяють структурі концепту та культурній значущості, і те, як цей

²⁶ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. С. 403.

підхід узгоджується з ширшим розумінням онтології концепту²⁷. Наше дослідження ґрунтується на ідеях, пов'язаних із втіленим розумінням, ситуативним пізнанням, динамізмом і різними підходами до вивчення ментальних уявлень. Ми стверджує, що традиційний когнітивний підхід до поняття розвивається і навіть його філософські основи переоцінюються, і пропонуємо нове визначення поняття, яке підкреслює його спонтанну функцію в пізнавальній та комунікативній діяльності особистості. Для повного опису та пояснення концепту необхідно враховувати як зовнішні, так і внутрішні чинники, які пов'язані із залученням людини до середовища та культури.

Ця перспектива узгоджується з синергетикою, яка є типом теоретичного моделювання і зосереджується на розумінні спонтанного виникнення та розвитку систем і структур. Змінюється погляд когнітивної науки на концепт враховуючи складну взаємодію між внутрішніми та зовнішніми факторами²⁸. Келер припускає, що на мову, як і на інші системи, що самоорганізуються, впливають кооперативні та конкурентні процеси, які разом із зовнішніми чинниками, такими як біологія, психологія та фізика, сприяють динаміці системи. Цей напрямок досліджень призвів до появи лінгвістичної синергетики, нового міждисциплінарного підходу до мови та дискурсу. Цей підхід поділяється на кілька гілок, включаючи синергетику тексту, синергетику дискурсу та синергетику ідіолекту²⁹. Лінгвістична синергія має на меті розкрити, зобразити та з'ясувати внутрішню динамічну структуру мови, використовуючи принципи дослідження синергії як модель складності. Крім того, існує когнітивна лінгвістична синергія, яка вивчає взаємодію між мовою та когнітивними моделями, а також їхні характеристики самоорганізації³⁰.

Згідно з нашою точкою зору, лінгвістична синергетична методологія забезпечує спільну мову, яка дозволяє масштабувати аналіз концептів і відображати їх різноманітну та складну природу в різних компонентах, рівнях і часових аспектах³¹. На наш погляд, сучасно продуктивним

²⁷ Таценко Н. В. Емпатія в сучасному англомовному дискурсі: когнітивно-синергетичний вимір : дис. ... доктора філологічних наук : 10.02.04. Харків, 2018. С. 135.

²⁸ Köhler R. Synergetic linguistics. In Köhler, R. & Rieger, B. B. (eds.), *Contributions to quantitative linguistics. Proceedings of the first international conference on quantitative linguistics*. Trier: Kluwer Academic Publishers. 1993. P. 41.

²⁹ Dombrovan T. *An introduction to linguistic synergetics*. Cambridge : Cambridge Scholars Publishing. 2018. P. 29.

³⁰ Таценко Н. В. Лінгвосинергетичний вектор аналізу концепту : динаміка модусів. *Філологічні трактати*. 2021. Т. 13. № 1.

³¹ Таценко Н. В. Концепт у царині лінгвосинергетики : рівнева декомпозиція і циклічна адаптивна системність. *Концепти і контрасти* : колективна монографія. Одеса, 2017. С. 78.

є структурування концепту у вигляді лінгвосинергетичної моделі, яка висвітлює не тільки характеристики «оригіналу», ієрархію його складників, але зміну режимів його існування³², Т. І. Домброван стверджує, що спонтанна організація структури гомеостатичної ієрархічної складної відкритої нелінійної системи допускає саморегуляцію концепції, яка також доведена як фрактальна з тяжінням до атрактора. Синергетична модель повинна відповідати принципам синергії та відображати динамічні зміни системи під час її переходу від стабільного стану до нового стабільного стану під впливом флуктуацій. Якщо перехід до нового стабільного стану не відбувається, система вийде з ладу. Такий підхід став науковою парадигмою в галузі лінгвістики³³. Поєднання гуманітарного та епістемологічного аспектів синергетики дозволяє застосовувати синергетичні моделі в дослідженні процесів, пов'язаних з когнітивною діяльністю людини. Вважаємо, що структурування концепту як синергетичної моделі є актуальним, оскільки він трансформується в концепт у свідомості носія культури під час його оцінювання та суб'єктивності. Ця модель разом із рівнем декомпозиції концепту, запропонованим Н. В. Таценко, може пояснити невербальну репрезентацію концепту через емоційні стани та його лінгвальну репрезентацію через лексико-семантичні поля (Дж. Трієр), фрейми (Ч. Філлмор), концептуальні мережі (на базі базових пропозицій, концептуальної метафори та паремії) та матричні моделі концептуальних областей (Р. Лангакер, С. А. Жаботинська). Нейронна система мозку утворює єдину систему з синергетичною моделлю, озброюючи весь психічний досвід індивіда через свідому і несвідому динаміку асоціативних зв'язків за принципом семантичних ядер³⁴.

Ми погоджуємося з переконанням Н. В. Таценко (2017), що «життєвий цикл концепту» діє на різних рівнях: тілесному, нервово-системному, перцептивно-емоційному, концептуально-категоризувальному, лінгвістичному, дискурсивному та соціокультурному. Складна структурно-системна організація дозволяє концепту функціонувати як відкрита динамічна система, обмінюючись із зовнішнім середовищем потоком матерії, інформації та енергії. Таценко описує ієрархічну структуру концепту, де на тілесному рівні органи, задіяні в мовленнєво-мисленнєвій діяльності, фізично впливають на навколишнє

³² Домброван Т. И. Синергетическая модель развития английского языка : монография. Одесса, 2014. С. 122.

³³ Ibid. С. 26.

³⁴ Мартынюк А. П. Индивидуальный концепт: природа и метод анализа. *Концепты и контрасты* : монография / под ред. Н. В. Петлюченко. Одесса : «Гельветика», 2017.

середовище³⁵. З іншого боку, зовнішні подразники можуть активувати багато фізіологічних систем. Нервова система активізується тілесними відчуттями. На рівні нервової системи активізується мозок і генеруються емоції, які певним чином обробляють інформацію, що надходить. Роботу нейронної мережі та її реакцію на вхідний сигнал детально проаналізовано Л. С. Піхтовниковою, яка доходить висновку, що знайти поняття в групі нейронів – це непросте завдання. Для збереження інформації в природній пам'яті людині потрібен час, соціальна комунікація за допомогою вербальних і невербальних засобів, а також власні умовиводи. Таким чином, ми вважаємо, що на цих двох рівнях можна спостерігати невербальне представлення концепту через емоції та почуття, які активують концепт у людському мозку. На перцептивно-емоційному рівні концепти об'єднуються в більш складні змістовні цілісності³⁶. На перцептивно-емоційному рівні більш складні значущі цілісності активують концепт у свідомості разом із опорними словами, які характеризують властивості концепту. Цей процес актуалізує представлення нейронної мережі концепту та відповідне йому лексико-семантичне поле на лінгвістичному рівні. Основним методом аналізу на цьому етапі є моделювання польової структури концепту.

На понятійно-категоризувальному рівні відбувається розуміння інформації, що надходить, і її мовленнєве конструювання. Поняття набуває фізичної форми і стає частиною дискурсивного середовища. Психолінгвістичний досвід індивіда доповнює складно організовану семантичну мережу концепту, яка включає базові фрейми та концептуальні мережі. На цьому рівні актуалізується образний компонент концепту, який у мовній площині репрезентується моделлю мережевого фрейму концепту. Основним методом аналізу на цьому рівні є семантика лінгвістичної мережі.

На дискурсивному рівні мова використовується для активації концепту у свідомості адресата під час мовленнєвого акту. Соціокультурний рівень передбачає більш складну соціальну систему зі спільними лінгвістичними та культурними знаннями між мовцем і адресатом³⁷. Когнітивні механізми, задіяні в обробці та отриманні інформації, запускають низку процесів, які призводять до активації ціннісної складової концепту у свідомості людини з розвиненим етнічним світоглядом. На цих різних рівнях цінний компонент

³⁵ Таценко Н. В. Концепт у царині лінгвосинергетики : рівнева декомпозиція і циклічна адаптивна системність. *Концепти і контрасти* : колективна монографія. Одеса, 2017.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid.

представлений у формі матричної моделі доменів поняття. Етнічний світогляд відіграє певну роль у визначенні тілесних відчуттів, залежних від зафіксованого в національній свідомості відношення до означеного поняття. Метод, який зазвичай використовується для аналізу цих рівнів актуалізації, передбачає структурування концептуальних просторів за допомогою когнітивних моделей. Концепт може виникнути на будь-якому з цих рівнів залежно від дискурсивного середовища, і весь процес ґрунтується на механізмі самоорганізації, який стосується появи нового цілого, утвореного складною скоординованою поведінкою елементів у вихідному середовищі³⁸.

Концепт проходить реорганізацію та спонтанну адаптацію своїх елементів, коли досягає точки біфуркації, коли на нього впливають зовнішні фактори. Це дозволяє системі перейти на новий рівень функціонування та отримати додаткову інформацію в межах системи, зберігаючи тим самим її рівновагу³⁹. Оскільки зовнішні фактори продовжують впливати, концепт входить у нескінченний цикл протиріч тощо. Ця система вважається відкритою, оскільки вона обмінюється інформацією із зовнішнім середовищем, і є нелінійною, оскільки має кілька можливих шляхів у точці біфуркації, але вибирається лише один. Цей безперервний процес структурування відомий як емерджентність, де структура діє як наслідок і причина одночасно. Цей процес дозволяє поняттю розширюватися новими значеннями, які відображають реалії навколишнього світу⁴⁰.

Цей приклад демонструє застосування фундаментального принципу синергетики, який є принципом самоорганізації в складних системах. Принцип самоорганізації ґрунтується на центральному понятті синергетики, яким є нестабільність⁴¹. Вивчаючи механізми та закони, задіяні в процесі, стає можливим дати раціональне пояснення того, як порядок (стабільний стан системи) виникає з хаосу (нестабільного стану системи)⁴².

Результуюче ціле є не просто сумою його окремих частин через спосіб зв'язку елементів системи через когерентність. Когерентність координує функціонування компонентів системи таким чином, що вони працюють як єдине ціле, а не окремо. Крім того, компоненти системи відрізняються за якістю та розвиваються з різною швидкістю, що підкреслює еволюційний характер системи. Це явище підтримує інший

³⁸ Домброван Т. И. *Синергетическая модель развития английского языка* : монографія. Одесса, 2014. С. 103.

³⁹ Ibid. С. 23.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid. С. 117.

⁴² Ibid. С. 41.

фундаментальний принцип синергетики, еволюційний холізм, який досліджує, як ціле виникає зі своїх складових частин⁴³.

Формування концепту в свідомості є результатом процесу самоорганізації і постає як пучок думок, представлених лексико-семантичними полями, фреймами, емоціями та модусами. Конкретна форма репрезентації концепту визначається рівнем, на якому відбулася біфуркація, і тим, як концептуальна структура коливалася у відповідь на зовнішні фактори. Точка біфуркації – це коли система досягає критичного моменту через флуктуації, які загрожують її структурі, і індивід обирає одну з кількох можливих моделей розвитку концепту. Ця трансформація від стану «хаосу» до «порядку» призводить до словесної репрезентації концепту. Інтенсивність і процес активізації концепту в пізнанні індивідуальні для кожної людини і залежать від таких факторів, як рівень знань про концепт, світоглядні принципи, ціннісні орієнтації, інтереси, життєвий досвід, екстралінгвальні фактори⁴⁴.

Для вивчення когнітивних процесів, пов'язаних з активацією концепції на різних рівнях пізнання, потрібні спеціальні психологічні знання. Однак аналізу мовних структур, які використовуються для вербалізації концепту, і демонстрації того, як вони виявляють синергію, можна досягти лише за допомогою лінгвістичного аналізу. Л. С. Піхтовнікова припускає, що інструменти синергетики можуть бути застосовані в лінгвістичному аналізі через використання метафор для опису досліджуваних об'єктів⁴⁵. На нашу думку, ми вважаємо, що поняття зі сфери синергетики, такі як атрактор і фрактальність, можуть бути корисними інструментами в лінгвістиці для вивчення концептів, оскільки вони мають справу з когнітивно-вербальними структурами. Ці поняття можна використовувати для аналізу способів, якими система, що самоорганізується, прагне досягти стану стабільності за різних внутрішніх або зовнішніх умов⁴⁶. Атрактор (англ. attract – притягати) – відносно стійка структура, на яку неминуче виходять процеси еволюції у відкритих і нелінійних системах⁴⁷ у прагненні до стабільності. У системі, що самоорганізується, є фактор, який допомагає їй досягти

⁴³ Домброван Т. И. *Синергетическая модель развития английского языка* : монографія. Одеса, 2014. С. 31.

⁴⁴ Таценко Н. В. Лінгвосинергетичний вектор аналізу концепту : динаміка модусів. *Філологічні трактати*. 2021. Т. 13, № 1.

⁴⁵ Домброван Т. И. *Синергетическая модель развития английского языка* : монографія. Одеса, 2014. С. 101.

⁴⁶ Щербак Г. В. Атракторні моделі концепту оцінка в сучасному англomовному дискурсі. *Закарпатські філологічні студії*. 2018. Т. 2, № 4. С. 31.

⁴⁷ Домброван Т. И. *Синергетическая модель развития английского языка* : монографія. Одеса, 2014. С. 110.

нового стабільного стану, який називається «керуючим параметром» або організуючим елементом. Цей фактор створює сприятливе середовище для переходу системи в більш злагоджений і відносно стабільний стан. Він представлений набором точок у фазовому просторі системи, до яких рухається траєкторія системи з часом. Ці точки називають атракторами⁴⁸. Основна мета системи – досягти стану рівноваги. Атрактор є ключовим елементом або параметром керування, який дозволяє системі, що самоорганізується, досягти цього стану за конкретних внутрішніх або зовнішніх умов. У динамічних системах ці атрактори являють собою набір точок у фазовому просторі, до яких траєкторія системи тяжіє з часом. У фізичному плані атрактор можна порівняти з кінцевим положенням маятника, який зупиняється. У вивченні поняття атрактор – це назва поняття, яке притягує та організовує всі можливі значення, пов'язані з ним. Цей лінгвістичний знак представляє найважливішу інформацію та важливі значення концепту, слугуючи вербалізованою структурою, яка відповідає фізичному об'єкту. Атрактор концепту часто є домінуючим терміном у його синонімічному ряді⁴⁹.

Фрактали концепту створюються по відношенню до атрактора концепту та притягуються ним. Термін «фрактал» уперше використав засновник фрактальної геометрії Бенуа Мандельброт у 1975 році. Фрактали є ключовим компонентом синергетики та включають великомасштабну інваріантність, тобто самоорганізація системи створюватиме подібні форми за структурою до попередніх. Термін «фрактал» походить від латинського слова “fractus”, що означає зламаній, маленький або фрагментарний, і “frangere”, що означає розривати або переривати та створювати фрагменти⁵⁰. У природному світі папороті демонструють фрактальну структуру, і їх можна моделювати на комп'ютерах за допомогою рекурсивних алгоритмів, які включають повторення набору інструкцій. Таким чином, кожна листочка папороті є маленькою версією всієї рослини зі схожою, але не ідентичною структурою. Рекурсивний характер алгоритму означає, що кожен компонент папороті статистично подібний до рослини в цілому.

На думку Л. С. Піхтовнікової, фрактал – це не обов'язково візуальний образ, а скоріше математична конструкція з властивістю самоподібності. Фрактальний об'єкт характеризується структурою, де

⁴⁸ Щербак Г. В. Атракторні моделі концепту оцінка в сучасному англомовному дискурсі. *Закарпатські філологічні студії*. 2018. Т. 2, № 4. С. 32.

⁴⁹ Степанов В. В. Лінгвосинергетичний аспект концепту POLITICS в сучасному американському дискурсі : дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.04. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2021

⁵⁰ Домброван Т. И. *Синергетическая модель развития английского языка* : монографія. Одесса, 2014. С. 112.

маленькі частини подібні до більших частин і всієї структури, а властивість самоподібності означає, що структура залишається незмінною при зміні масштабу. Інша важлива властивість фрактального об'єкта полягає в тому, що його довжина прагне до нескінченності, займаючи при цьому обмежену площу⁵¹. Поняття фракталів можна застосовувати не тільки до малюнків, а й до слів і художніх образів, якщо існує чітка самоподібність елементів і зберігається структура при зміні масштабу. Це означає, що можна додавати нові елементи, зберігаючи той самий базовий дизайн.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження свідчить про те, що відсутність єдиної методології дослідження концепту можна пояснити його складною структурою. Щоб вирішити цю проблему, ми розробили інтегративну наукову модель під назвою «лінгвосинергетична», яка передбачає визначення провідних методів дослідження концепту. Ми також наголошуємо на необхідності вдосконалення та доповнення цих методів залежно від цілей і завдань дослідника.

Лінгвосинергетичний підхід полягає в дослідженні мовленнєвої діяльності як системи, що взаємодіє з іншими системами в мовному середовищі. Дослідження концепту з лінгвосинергетичного підходу передбачає аналіз мовленнєвої діяльності з точки зору взаємодії мовленнєвої системи з іншими системами у мовному середовищі.

Алгоритм дослідження концепту з лінгвосинергетичного підходу може включати в себе наступні етапи: визначення концепту, вивчення лексико-семантичних особливостей концепту, вивчення взаємодії концепту з іншими концептами в мовленнєвому середовищі, вивчення взаємодії концепту зі сприйняттям та вираженням мовленнєвого змісту.

Застосування лінгвосинергетичного підходу до дослідження концепту допомагає виявити особливості мовленнєвої діяльності, що взаємодіє з іншими системами в мовному середовищі, а також визначити роль концепту у формуванні мовленнєвої системи в цілому.

Для розуміння концепту ми використали категоріально-понятійний апарат синергетики в лінгвістиці та пояснили, що концепт є саморегульованою гомеостатичною ієрархічною складною організованою відкритою нелінійною системою. Дослідження виявило фрактальність концепту, що означає його тяжіння до атрактора, а його структурні елементи демонструють самоподібність.

⁵¹ Пихтовникова Л. С. Лінгвосинергетика : напрямлення і перспективи. *Нова філологія*. 2016. № 68. С. 185

У ході дослідження було доведено, що структурні елементи концепту, «лексико-семантичними варіантами» або «мікрофракталами», мають необмежений потенціал для тематичного зростання та ускладнення. Однак елементи можуть руйнуватися, зберігаючи організований вигляд. Загалом дослідження підтверджує складність дослідження концепту та необхідність використання кількох методів для повного розуміння його складної структури.

Ідея рекурсивності, яка стосується повторюваної теми та форми подання інформації в концепті, та ідея самоподібності гарантує, що кожен елемент, або «мікрофрактал», може функціонувати незалежно, одночасно вносячи внесок у загальну єдність концепту.

Отже, методологічний апарат лінгвосинергетики є корисним інструментом для розуміння навколишнього світу, оскільки дозволяє комплексно тлумачити як психічні процеси, так і їх мовне вираження. Формуючи цілісну лінгвосинергетичну модель концепту та описуючи його зміст, структуру та мовне вираження, дослідники можуть реконструювати цілісне уявлення про концепт у мовній культурі носіїв певної мови.

Метою дослідження концептів є інтерпретація психічних процесів, відображених у свідомості індивіда та вербалізованих через мову, яка слугує інструментом пізнання та концептуалізації світу.

Ми припускаємо, що вивчення взаємодії структурних компонентів концепту є перспективним для подальших наукових досліджень через використання комплексного та міждисциплінарного підходу для розуміння складних концептів.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячене структуруванню концепту у вигляді універсальної моделі, яка б врахувала всі аспекти та особливості поняття в лінгвістиці. Керуючись законами синергетики, ми побудували цілісну наукову лінгвосинергетичну модель концепту. Зважаючи на той факт, що категоріальний апарат синергетики може бути застосований у лінгвосинергетиці за допомогою загально-метафоричного опису досліджуваних об'єктів, такі поняття синергетики як атрактор і фрактальність можуть виступати повноцінними інструментами лінгвістики та можуть бути застосованими при дослідженні концепту, бо мають справу з суто когнітивно-вербальними структурами. Використовуючи категоріально-понятійний апарат синергетики в лінгвістиці, ми пояснили механізми саморегуляції концепту як спонтанного устаткування структури гомеостатичної ієрархічної складно організованої відкритої нелінійної системи. У ході дослідження ми довели

фрактальність концепту та дійшли висновку, що фрактальність концепту проявляється у самоподібності його структурних елементів: лексико-семантичні варіанти (мікрофрактали) у процесі свого функціонування зростають необмежено тематично і ускладнюються (або, навпаки, руйнуються), залишаючи при цьому організовану форму. Рекурсивність (повторюваність) виявляється на рівні змісту (повторюється тема) й на рівні його відбиття (повторюється форма викладення інформації). Кожен мікрофрактал може функціонувати автономно. Водночас властивість самоподібності забезпечує виконання закону єдності в різноманітності та породжує цілісне сприйняття концепту.

Література

1. Dombrovan T. *An introduction to linguistic synergetics*. Cambridge : Cambridge Scholars Publishing, 2018. 150 p.
2. Fillmore Ch. J., Baker C. A. Frames approach to semantic analysis. In B. Heine & H. Narrog (eds.). *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. Oxford: Oxford University Press. 2009. P. 313–340.
3. Köhler R. Synergetic linguistics. In Köhler, R. & Rieger, B. B. (eds.), *Contributions to quantitative linguistics. Proceedings of the first international conference on quantitative linguistics*. Trier : Kluwer Academic Publishers. 1993. P. 41–51.
4. Langacker R. W. A dynamic usage-based model. In M. Barlow & S. Kemmer (eds.), *Usage-based models of language*. California : CSLI Publications. 2000. P. 1–63.
5. Slater B. H. Concept and Object in Frege. *Minerva*. 2000. Vol. 4. URL: <http://www.minerva.mic.ul.ie/vol4/frege.html>
6. Trier J. *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes: Die Geschichte eines sprachlichen Feldes I. Von den Anfängen bis zum Beginn der 13. Jhdts*. Heidelberg: Winter, 1931. URL: <https://www.worldcat.org/title/deutsche-wortschatz-im-sinnbezirk-des-verstandes-die-geschichte-eines-sprachlichen-feldes/oclc/10560682>
7. Бацевич Ф. *Основи комунікативної лінгвістики* : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 344 с.
8. Бондаренко Е. В., Мартынюк А. П., Фролова И. Е., Шевченко И. С. *Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка* : коллективная монография. Харків : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2017. 246 с.
9. Голобородько К. Ю. Лінгвістичний статус концепту. *Культура народів Причерномор'я*. 2002. № 32. С. 27–30.

10. Голубовская И. А. *Этнические особенности языковых картин мира* : монография. К. : Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2002. 293 с.

11. Данилюк Н. О. Концепт «Україна» в мові української народної пісні. *Науковий вісник. Філологія*. 2006. № 7. С. 292–297.

12. Домброван Т. И. *Синергетическая модель развития английского языка* : монография. Одесса, 2014. 392 с.

13. Єрошенко Т. М. Питання про дослідження індивідуально-авторської картини світу. *Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки*. 2010. Вип. 52. С. 218–220.

14. Жаботинская С. А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции). *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2013. № 6. С. 47–76. DOI: 10.26565/2218-2926-2013-06-04.

15. Жаботинская С. А. Наративный мультимедийный концепт: алгоритм анализа (на материале интернет-мемов о COVID-19). *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2020. № 20. С. 92–117.

16. Загнітко А. П. *Лінгвокультурологія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*. Донецьк : ДонНУ, 2014. 274 с.

17. Іващенко В. Л. Термін концепт у контексті лінгвістичних методів дослідження. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ, 2004. Вип. 10. С. 182–191.

18. Краснобаєва-Чорна Ж. В. *Сучасна концептологія: концепт ЖИТТЯ в українській фраземіці* : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2009. 201 с.

19. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Термінополе концепт. *Українська мова*. 2006. № 2. С. 67–79.

20. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Концептуальний аналіз як метод концептивістики (на матеріалі концепту ЖИТТЯ в українській фраземіці). *Українська мова*. № 1. 2009. С. 41–52.

21. Мартинюк А. П. Лінгвістична концептологія: методологічні платформи, методики аналізу, перспективи розвитку. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки: Філологічні науки. Мовознавство*. 2012. № 23. С. 81–88.

22. Мартинюк А. П. Індивідуальний концепт: природа и метод аналізу. *Концепты и контрасты* : монографія / под ред. Н. В. Петлюченко. Одесса «Гельветика», 2017. С. 41–46.

23. Пасик Л. А. Концепт як об'єкт дослідження когнітивної лінгвістики. *Актуальні питання іноземної філології. Науковий журнал*. 2015. № 3. С. 124–128.

24. Пихтовникова Л. С. Лингвосинергетика : направления и перспективы. *Новая филология*. 2016. № 68. С. 182–189.

25. Пихтовникова Л. С. Самоорганізація концепта в художественному виробленні. *Актуальні проблеми функціонування мови і літератури в сучасному полікультурному суспільстві* : матеріали V міжнародної науково-практичної конференції, м. Мелітополь, 25–26 вересня 2020 р. Мелітополь, 2020. С. 83–88.

26. Приходько А. Н. *Концепты и концептосистемы* : монографія. Дніпропетровськ, 2013. 307 с.

27. Селіванова О. О. *Лінгвістична енциклопедія*. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.

28. Селіванова О. О. *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми* : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.

29. Селіванова О. О. Когнітивно-ономасіологічне підґрунтя концептуального моделювання. *Концепты и контрасты* : монографія / под ред. Н. В. Петлюченко. Одеса «Гельветика», 2017. С. 21–29.

30. Скаб М. В. Методика концептуального аналізу : проблеми та вирішення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Інформаційні технології в освіті*. 2006. № 4. С. 356–360.

31. Степанов В. В. Лінгвосинергетичний аспект концепту POLITICS в сучасному американському дискурсі : дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.04. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2021. 429 с.

32. Таценко Н. В. Концепт у царині лінгвосинергетики : рівнева декомпозиція і циклічна адаптивна системність. *Концепти і контрасти* : колективна монографія. Одеса, 2017. С. 76–83.

33. Таценко Н. В. Емпатія в сучасному англомовному дискурсі: когнітивно-синергетичний вимір : дис. ... доктора філологічних наук : 10.02.04. Харків, 2018. 472 с.

34. Таценко Н. В. Лінгвосинергетичний вектор аналізу концепту : динаміка модусів. *Філологічні трактати*. 2021. Т. 13, № 1. С. 111–123. DOI: org/10.21272/Ftrk.2021.13 (1)-11.

35. Щербак Г. В. Атракторні моделі концепту оцінка в сучасному англомовному дискурсі. *Закарпатські філологічні студії*. 2018. Т. 2, № 4. С. 31–35.

Information about the author:

Molhamova Liliia Oleksiivna,

Postgraduate Student of Department of Germanic Philology
Sumy State University;

Assistant Lecturer

at the Department of English Philology and Linguodidactics
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
87, Romenska str., Sumy, 40002, Ukraine